

PAPER DETAILS

TITLE: İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi

AUTHORS: Fatih TIYEK

PAGES: 151-182

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211656>

İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi

Dr. Fatih TİYEK*

Özet

Hz. Peygamber, sahabe ve tabiun dönemi tefsir faaliyetleri anlama ve yorumlamada bağlamın önemine işaret eden önemli veriler ihtiva etmektedir. Bu yüzden bu üç dönem hem bağlamın önemine işaret eden özellikleriyle hem de ihtiva ettiği bağlamsal unsurlarla da değerlendirilmelidir. Bu sayede de Kur'an ayetlerini anlamada bağlamsal unsurların göz ardı edilmemesinin gerekliliği ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Peygamber, sahabe, tabiun, tefsir, bağlam.*

Evaluation Of Contextual Aspects Of Commentary First Year Activities

Abstract

The Prophet's, Companions of the Prophet and the Tabiun period commentary activities pointing to the importance of context in understanding and interpreting contain important data. That's why, these three periods should be evaluated with both pointing to the importance of context and the contextual elements that it contains. . In this way, the necessity of not ignoring contextual factors in

* Kahramanmaraş Türkoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesi Müdürü

understanding the verses of the Quran will emerge.

Key Words: *Prophet's, Companions of the Prophet, Tabiun, commentary, contex.*

Giriş

Bu çalışmada tefsir faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilen ve sonraki dönemlere örneklik teşkil eden Hz.Peygamber, sahabe ve tabiun dönemleri ile ilgili durum tespiti ve bu durum tespitine dayanan değerlendirmelere yer verilecektir. Bu değerlendirmeler de daha önceki çalışmalardan farklı olarak daha çok anlamada bağlamın rolüne işaret edici mahiyette olacaktır. Zira bu üç dönem hem önemli bağlamsal veriler ihtiva etmekte hem de anlama ve yorumlamada bağlamın önemine işaret etmektedir. Yapılan tefsirin sonraki dönemlerden nitelik ve niceliksel farkı da bu iddiayı desteklemektedir. İlk üç dönemin bu şekilde bağlamsal açıdan değerlendirilmesi hem bağlam hakkında belli kanaatlerin oluşmasına aracılık edecek hem de anlayan ve yorumlayanın bağlam ile ilgili unsurları göz ardı etmemesi gerektiği kanaatini destekleyecektir.

İlk Üç Döneme İlişkin Durum Tespiti

Kur'an mesajının gereklerini yerine getirme sorumlulukları bulunan Müslümanların, bu sorumluluklarına riayet etmelerinin ilk adımı onu gereği gibi anlamalarıdır. Sorumluluğun ifasına aracılık etme bakımından yani önemine binaen onu anlama faaliyetleri ve gayretleri tenzil dönemiyle başlamış ve sonraki dönemlerde de devam ederek günümüze kadar gelmiştir. İndiği andan itibaren tarihin her döneminde görülen Kur'an'ı anlama ve yorum-

lama faaliyeti Hz. Peygamber ile başlamıştır. Rahmeti ve hikmeti gereği ilahî kitabı insanlara vahiy suretiyle gönderen Yüce Allah, vahye mazhar olan Hz. Peygamber'den onu açıklamasını istemiştir. Çünkü Kur'an'daki hakikatleri bize en iyi öğretecek, bizzat kendisine kitap gelen seçkin zat Hz. Peygamber'dir. Bu bakımdan o, Kur'an tefsirinin aslı ve esasıdır. Zira Kur'an ona indirilmiştir.¹ Kur'an, kendisine indirilen Hz. Peygamber *“Ey Peygamber! Sana Rabbin tarafından gönderileni herkese bildir. Böyle yapmazsan peygamberlik vazifeni yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur”*² ayeti gereği tebliğ ile mükellef olmuştur. Onun bir diğer görevi de tebyindir. *“Biz sana Kur'an'ı indirdik. Taki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlataşın, ola ki düşünürler”*³ ayeti ise bu göreve işaret etmektedir. Tebyin görevi aslında Hz. Peygamberin tebliğ görevinin bir gereğidir. Zira tebliğ, Peygamberlerin Allah'ın kendilerine indirmiş olduğu vahiyleri insanlara eksiksiz olarak bildirmesi anlamına geldiği gibi, açıklanması gereken dini bir hükmü, yerine göre örnekler vererek yerine göre nasihat ederek sözlü ve yazılı bir biçimde eksiksiz olarak anlatmayı da kapsamaktadır.⁴

Hz. Peygamber de kendisine verilen bu görevleri bihakkın yerine getirmiştir. Onun tebliğ görevinin gereği Kur'an'ın doğru anlaşılıp yaşanması hususunda yapmış olduğu açıklamalar ve uygulamalar Kur'an tefsirinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Onun Kur'an'ın ne

¹ Davut Aydüz, *Tefsir (Tarihi, çeşitleri ve Konulu Tefsir)*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, s.32.

² el-Maide 5/67.

³ en-Nahl 16/44.

⁴ Komisyon, *Dinî Terimler Sözlüğü* (Ed.:Ahmet Nedim Serinsu), MEB Yayınları, Ankara 2009, s.354.

kadarını tefsir ettiği noktasında farklı görüşler olsa da⁵ O, bu görevini mükellef olduğu kadarıyla yerine getirmiştir. Suat Yıldırım'ın tercihe şayan görüşünde ifade ettiği gibi Hz. Peygamber ne Kur'an'ı kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmış ne de tenzil sonrası dönemlerde onun anlaşılması ve yorumlanması faaliyetlerine katılanların hareket alanını daraltarak tefsiri tenzil dönemiyle dondurmıştır.⁶ Yani yapmış olduğu tefsirle adeta o, muhataplar ve sonraki dönemler için yönlendiren, örnek teşkil eden ve ufuk açan konumundadır.⁷

Hz. Peygamberin Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiğine dair orta yol mahiyetindeki bu açıklamalar onun tefsirinin sonraki dönem tefsirlerinden niceliksel farkına da ışık tutmaktadır. Sonraki dönemlerdeki tefsir faaliyetleriyle mukayese edildiğinde dikkat çeken bir diğer fark ise nitelik açısındandır. Bu farkın mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak için Hz. Peygamberin tefsiri nasıldır? Hz. Peygamber yapmış olduğu tefsirde nasıl bir yöntem takip etmiştir? sorularına cevap aranmalıdır. Zira Hz. Peygamberin ayetleri tefsir etmesi programlı bir takrir, sistemli bir çalışma şeklinde olmasa da⁸ kendisi dışında hiç kimsenin algılayamayacağı, karmaşık, kendi başına buyruk, nasıl olduğu belirsiz bir uygulama da değildir. Onun yapmış olduğu tefsir örneklerinden, tefsiriyle ilgili husu-

⁵ Bu konudaki farklı görüşler ve iddiaları için bkz. Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998, s.53-68.

⁶ Yıldırım, s.70-71.

⁷ Yunus Ekin, "Hz. Peygamberin Tefsirinin Temel Nitelikleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt XXXVIII, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002, s.63.

⁸ Yıldırım, s.34.

siyetleri, incelikleri ve tefsirindeki usûle dair ipuçlarını bulmamız pekâlâ mümkündür.

Hz. Peygamberin tefsiri murad-ı ilahiye beyan amacı taşıdığından lafız ve terkiplerin ince tahlilini içermektedir. Onun tefsirinde lafızların iştikakından, kraatinden, irabından, nüzul sebeplerinden, belağat ve cihlerinden bahsedildiği görünmez. O, Bakara Suresi 143. ayetteki “*ümmeden vasaten*” terkibindeki “*vasat*” kelimesinin “*adl*” anlamına geldiğini belirtmesi⁹ gibi genellikle Allah Teâlâ, ayetlerden neyi kastetmişse, o manayı ve ayetin içerdiği hükmü açıklamıştır. Bu açıklamaları ayetlerin arz ettiği durum ve sahabenin anlayış kapasitesine göre, bazen veciz ifadelerle özlü ve kısa olarak bazen de geniş ve detaylı bir şekilde yapıyordu. Böylece o, Kur’an’ı hem tebliğ hem de sahabenin ihtiyacı ölçüsünde ve onların anlayacağı tarzda tefsir ediyordu.¹⁰ Kur’an’ın mücmel ayetlerini tafsil, umumî hükümlerini tahsis, müşkilini tavih, neshe delalet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek muşahhas hale getirme, edebî incelikleri ihtiva eden ayetlerin maksadını bildirme Hz. Peygamberin tefsirinin belli başlı özellikleriydi.¹¹ Bu özellikleriyle Kur’an’ın mesajını insanlara ulaştırmada Hz. Peygamberin tefsiri önemli bir vasıta işlevi görmektedir. Çünkü onun tefsiri, daha çok, hem kendisinin hem de Kur’an’ın misyonu gereği, açıklama ağırlıklı bir tefsirdir. Dolayısıyla “Hz. Peygamberin tefsiri” tabiriyle kastedilen ve üzerinde durulan hususlar onun anlaması ve yorumlamasından ziyade açıklaması-

⁹ Buhari, “Tefsîr”, 2/13

¹⁰ H.Mehmet Soysaldı, “Kur’an Tefsirinde Hz. Peygamberin Yeri”, *F.Ü.İ.F.D.*, Sayı 3, Elazığ 1998, s.270.

¹¹ Yıldırım, s.31.

dır. Muhatapların anlamalarına aracılık etmesidir.

Hız. Peygamberin tefsiri açıklama ağırlıklı bir tefsir olduğundan daha çok muhatap merkezli bir yol takip edilmiştir. Bakara Suresi'nin 187. ayetindeki siyah ipliği gecenin karanlığı, beyaz ipliği ise gündüzün aydınlığı olarak açıklamasına¹² vesile teşkil eden durum da bu muhatap merkezliliğin bariz örneklerindendir. Peygamberlik vazifesi gereği ayetleri muhataplarına okumuş, okutmuş, ezberletmiş, yazdırmış ve gerektiğinde açıklamalarıyla anlatmıştır. Tefsirinde sonraki dönemlerdeki tefsirlerde görülen teferruat yoktur. Daha çok şariat ve ahkamda Allah Teala'nın muradını beyan vardır.¹³ Bununla da muhatapın ayetleri anlaması ve gereğini yapması amaçlanmıştır. Bu yüzden Hız. Peygamberin tefsirinin en önemli özelliklerinden biri olan muhatap merkezliliği hem tefsirine vesile teşkil eden durumlarda hem de tefsirde takip ettiği yöntemde görmek mümkündür. Zira ayeti okuyarak kendiliğinden tefsir etmesi, ayet hakkında dikkat çekici soru sorduktan sonra ayetin manasını açıklaması, muhtelif şahısların sorularına cevap niteliğinde açıklamalar yapması, siyak münasebetiyle açıklaması gibi tefsirine vesile teşkil eden durumların¹⁴ birçoğunda muhatapın anlamasını kolaylaştırıcı bir ortamı hazırlama söz konusudur. Aynı şekilde Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme, amelî olarak tefsir etme, maksudu tayin etme, tavsîf ederek açıklama, temsillerle açıklama, tasvîr ederek açık-

¹² Bkz. Ebî Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begavî *Mealimu't-Tenzil*, Daru İbn Hazm, Beyrut 1423/2002, s.96.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2005, s.55.

¹⁴ Hız. Peygamberin tefsirine vesile teşkil eden bu durumların ayrıntısı ve örnekleri için bkz. Yıldırım, s.138-196.

lama ve muhatabın durumuna göre açıklama gibi¹⁵ yöntemlerde de mesajın muhataba doğru ve etkili bir şekilde ulaşmasını sağlayıcı unsurlara müracaat edilmiştir. Bu durum örneklerde daha somut bir şekilde görülmektedir. *“Benden gördüğünüz şekilde namaz kılınız”*¹⁶ emri ameli tefsirinin örneğidir. *“Şüphesiz ki, bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara uymayın. Sonra sizi onun yolundan ayırır.”*¹⁷ ayetini açıklama babından bir çizgi çizerek “Bu Allah’ın dosdoğru yoludur.” Arkasından o çizginin sağına ve soluna bir takım çizgiler daha çizip; “Bunlar da dağınık ve aykırı yollardır. Bunlardan hiçbir yol yoktur ki, üzerinde oraya çağıran şeytan bulunmasın” açıklaması temsili açıklamaya örnektir.¹⁸ Bazen de bazı ayetlerin anlaşılması için ondaki hüküm ve hakikatleri tasvirlerle teferruatlı ve somut hale getirmiştir. *“Sen onları ilahi emrin yerini bulduğu vakit ile hasret (nedamet) günü ile korkut. Onlar hala gaflet içindedirler. Onlar hala iman etmiyorlar”*¹⁹ ayetindeki “ilahi emrin yerini bulduğu nedamet gününü” cennet ile cehennem arasında kesilen ve ölümü temsil eden koyun tasviriyle anlaşılır hale getirmiştir.²⁰

Tenzil döneminden başlayıp günümüze kadar gelen süreçte Hz. Peygamberden sonraki aşamada Kur’an’ı tefsir faaliyetleri sahabe ile devam etmiştir. Hz. Peygamberin tebliğine doğrudan muhatap olan, zor şartlar altında ona gerekli desteği veren, dinin ilke ve prensiplerinin

¹⁵ Hz. Peygamberin tefsirinin kısımları ile ilgili ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Yıldırım, s.200-333

¹⁶ Buhari, “Ezan”, 18.

¹⁷ el-En’am 6/153.

¹⁸ Yıldırım, s.310-311.

¹⁹ Meryem 19/39.

²⁰ Bu örneğin ayrıntısı için bkz. Buhari, “Tefsir”, 19/1.

yerleşmesi için onunla beraber mücadele eden, ona talebelik yapan, Kur'an'ın nüzul sürecini ve ortamını yaşayan ve bilen sahabe ayetlerle ilgili anlamadıkları hususları bizzat Hz. Peygambere soruyorlardı. Bu, onların Kur'an'ı anlama hususunda başvurdukları ilk yoldu. Hz. Peygamberin vefatından sonra ise, onun kendilerine yön verici, örneklik yapıcı ve ufuk açıcı uygulamalarını da dikkate alarak Kur'an'ı tefsir faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu bakımdan yaşadıkları dönem ve sahip oldukları birikim itibarıyla sahabenin bu faaliyeti tefsir tarihinin ikinci aşaması olarak kabul edilmektedir.

Tefsir tarihi içerisinde önem arz eden ve kaynak olarak mutlaka dikkate alınması gereken “sahabe tefsiri” tabirindeki sahabe kavramı ile istisnasız bütün sahabiler kastedilmemektedir. Bu tabir ile daha çok Arap dilinin üslup ve inceliklerini, Arap âdet ve geleneklerini, nüzul ortamını ve sebeplerini iyi bilen, Hz. Peygamberin yakınında ve sohbetinde daha çok bulunan ve zekâ, muhakeme gücü, ilgi ve bilgi düzeyi bakımından Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlamaya daha yatkın olan sahabiler kastedilmektedir. Bu da tefsir sahasındaki faaliyet hususunda sahabenin hepsinin aynı derecede olmadığını göstermektedir.²¹ Bu yüzden Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabeden bilgili, zeki ve kavrama kabiliyeti iyi olanlar Kur'an tefsiriyle meşgul olmuşlardır. Bu saha da öne çıkan sahabilerden en önemlileri Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Abdullah b.

²¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000, Cilt I, s.29 ve 46; Cerrahoğlu, s.59; Ali Turgut, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1990, s.225; Aydın, s.43.

Zübeyr ve Ebu Musa el-Eş'arî'dir.²²

Tefsir sahasında kendilerinden örnekler rivayet edilen bu sahabiler Resulullah hayatta iken Kur'an'dan anlamadıklarını ona soruyor ve ondan bilgiler alıyorlardı. Resulullah'ın vefatından sonra ise bu bilgi kaynakları kesildiğinden sahabe, tefsirine ihtiyaç duyulan herhangi bir ayetin tefsiri için ilk olarak Kur'an'a müracaat ediyorlardı. Onda bulamazlarsa Hz. Peygamberin sünnetinden yararlanıyorlardı. Bu iki kaynaktan bulmadıkları takdirde ise kendi rey ve içtihatlarıyla tefsir ediyorlardı. Nadiren de olsa Yahudi ve Hristiyan kültürü ile de tefsir yaptıkları görülüyordu.²³ Bu kaynaklara dayanan sahabe tefsiri sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında kendine has özellikleri ile dikkat çekmektedir. Sahabe tefsirini diğerlerinden ayıran bu özellikler²⁴ şunlardır;

a- Sahabe döneminde yapılan tefsirler yazılmamıştır.

b- Bu dönemde Kur'an baştan sona, sıra ile tefsir edilmemiş, gerekli görülen ve ihtiyaç duyulan ayetler tefsir edilmiştir.

c- Ayetlere icmalî mana vermekle yetinilmiş, teferuata girilmemiştir.

d- Mezheplerin ortaya çıkışı sahabe dönemi sonrası bir gelişme olduğundan ahkam ayetlerinden istinbatlar fazla yapılmamıştır.

²² Celâluddin es-Suyutî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessetü'r-Risale, Şam 1469/2008, s.783; ez-Zehebî, I, 49; Nurettin Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname*, Cilt XIV, Kayseri 2008/1, s.38

²³ Cerrahoğlu, s.57-59; Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s.44.

²⁴ Bu özellikler için bkz. ez-Zehebî, I, 73; Cerrahoğlu, s.72-73; Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s.48-49.

e- Sonraki dönemlerle mukayese edildiğinde bu dönemde ihtilaf yok denecek kadar azdır. Görülen ihtilaf- lar genellikle aynı anlamın farklı ifade şekilleri olarak ka- bul edilmektedir.²⁵

Sahabe tefsirine ait bu özelliklerden sahabenin hem çok fazla tefsir yapmadığı hem de yaptığı tefsirde ayrıntıya girmediği anlaşılmaktadır. Nicelik bakımından sonraki dönemlere göre dikkat çeken bu az ve öz miktar, otorite ve kaynak olma bakımından ise son derece önemli bir konuma sahiptir. Çünkü sahabenin yaşadığı dönem ve şahit olduğu hususlardan edindiği birikim ona tefsir faaliyetinde son derece önemli avantajlar sağlamıştır. Sa- habenin yapmış olduğu tefsiri değerli kılan ve bu alanda- ki altyapısını güçlendiren hususları genel hatlarıyla şu şekilde ifade edebiliriz.

1. Sahabenin yaşadığı dönem ve şartlar itibariyle Kur'an'ın nüzul sürecini, nüzul öncesi dönemi bilmeleri ve ayetlerin inişine sebep olan olayları yaşamaları veya bu olaylara şahit olmaları onları Kur'an ayetlerini anlama ve yorumlama girişiminde diğer nesillerden ayrıcalıklı kılmaktadır.²⁶ Âlimler tarafından sahabenin nüzul sebep- leri hususunda ana kaynak olarak kabul edilmeleri de bu özelliklerindendir.²⁷ Çünkü birçok ayetin anlaşılması ile İslamın doğduğu ve yayılmış olduğu coğrafyanın iyi bi- linmesi arasında doğru bir orantı vardır. Sahabe bunları

²⁵ İbn Teymiyye sahabe tefsirinde görülen ihtilafın tezat (çelişki) ihtilafı değil çeşni (tenevvü) ihtilafı olduğu ifade etmiştir. Örnek olarak da Sırat-ı Müstakim'in Kur'an ve İslam şeklinde iki farklı anlamda anlaşılmasını vermiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usulit-Tefsir*, Dârü's-Şam li't-Türras, Beyrut 1988/1408, s.67-68.

²⁶ İbn Mes'üd'un İnen her ayetin "kimin hakkında ve nerede indiğini" bildiğini ifade etmesi de bu iddiamızı desteklemektedir. İbn Teymiyye, s.122.

²⁷ Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s.41-42.

çok iyi bilip, bu coğrafyada yaşadıkları için ayetlerin fiziki ortamını biliyor, bu da onların ayetleri daha iyi anlamalarına katkı sağlıyordu.²⁸ Esasında sahabenin Kur'an'ın iniş sürecini bu şekilde yaşayarak öğrenmeleri ve ayetlerin ima ettiği tarihi arka planı iyi bilmeleri, daha iyi anlamalarına katkının yanında yapılan tefsirin miktar olarak az olmasının da geri planındaki temel etkenlerdendir.²⁹ Çünkü böyle bir altyapı onlara sonraki dönemlerde tefsirine ihtiyaç duyulan birçok ayetin doğrudan anlama avantajını sağlamıştır.

2. Sahabeyi tefsir sahasında önemli kılan hususlardan biri de Arap diline ve bu dili çevreleyen bağlama vakıf olmalarıdır. Kur'an'ı dili açısından değerlendirdiğimizde onda kullanılan dilin o dönemin ve bölgenin, kendine özgü şartların, Arap örf ve adetlerinin, kısaca bir hayat tarzının ürünü olduğu görülecektir. Onda kullanılan kelimelerin anlamı, o çevrenin ve şartların içerisinde doğmuş, o dönem Arap kültürünün etkisiyle şekillenmiştir.³⁰ İşte bu yüzden sahabe, yaşadığı dönem ve şartlar itibarıyla Arap dilini şekillendiren unsurların bir parçası olarak dilsel bilgi hususunda önemli bir mevkiye sahiptir. Onların dile dair bilgisi, dil dışı unsurlar olan kültürel, toplumsal, tarihsel ve olgusal bağlamı da kapsamaktadır. Onlar bu dille konuşan ve bu dilin yatağında doğup büyüyen insanlar oldukları için deyimlerine ve dilde yapılan

²⁸ Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, Ankara Ü.S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.30.

²⁹ Bünyamin Erul, "İlk Dönem Kur'an Okumaları (Sahabenin Kur'an'ı Anlama Çabaları Üzerine)", *VII. Kur'an Sempozyumu, Kur'an ve Müslümanlar* (15-16 Mayıs 2004 Kayseri), Fecr Yayınevi, Ankara 2005, s.40.

³⁰ Dücane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 1999, s.37.

sanatlara da vakıftılar.³¹ Ayrıca dilin coğrafyasını, nüzul ortamının Arapçasını, fasih bir dil selikasını, dil semantiğini, dili meydana getiren kültürel olguyu biliyorlar ve hatta Arab'ın divanı mesabesinde olan cahiliye dönemi şiirini öğrenmeye çalışıyorlardı.³²

3. Sahabeyi tefsir hususunda avantajlı kılan hususlardan biri de Kur'an'ı sure ve ayetlerinin iniş sırasına, Kur'an pasajlarının tertip ve tedriciliğine göre öğrenmeleridir.³³ Sahabenin sahip olduğu bu bilginin sebebi Kur'an'ın nüzulünü ve nüzul sürecini müşahade etmeleridir. Böyle bir şahadet ise onlara hükümlerin illetini bilme³⁴, emir ve yasakları daha kolay özümseme imkanı sağlamıştır.

Netice olarak Hz. Peygamberin gözetiminde bir süreçten geçen sahabiler, kelime ve terim bilgisine, nüzul ortamı ve bağlam bilgisine, ayetlerin helallik ve haramlığıyla alakalı hüküm bilgisine, ayetlerin hitap çevresiyle ilgili kültürel bilgiye ve Kur'an'ın tenzili de denilen tedricilik bilgisine herkesten daha çok vakıftılar. Bu sayede onlar, Allah'ın hitabını ve mesajını anlama konusunda diğer insanlara göre daha başarılı oldular. Bütün bu özellikler aynı zamanda sahabenin Kur'an'ı anlama konusunda diğer insanlara kaynak olmasının da gerekçesidir.³⁵

Hz. Peygamberle bir arada yaşayan, onun sohbetine katılan ve Kur'an'ın nüzul tarihini müşahade eden sahabe ilk örneklerini Hz. Peygamberin açıklamalarında gördükleri Kur'an mesajını anlaşılır ve yaşanılır kılma

³¹ Sürmeli, s.33.

³² Sürmeli, s.40.

³³ Erul, s.24.

³⁴ Sürmeli, s.140.

³⁵ Sürmeli, s.140.

sorumluluklarını hem kendi dönemleri hem de sonraki dönemler için yerine getirmişti. İslam devletinin sınırlarını genişleterek bu dini daha geniş alanlara yayma amacının bir gereği olarak tefsir sahasında öne çıkan sahabilerin İslam devletinin çeşitli beldelerinde tedris halkalarını kurup faaliyetlerine devam etmelerinin doğal bir sonucu olarak tefsirle ilgili çalışmalar kesintiye uğramamıştır. Onların etrafında toplanıp tedris halkalarına katılan öğrencileri yaşadıkları dönemin de şartları çerçevesinde bu faaliyeti icra etmişlerdir.

Sahabe döneminden sonra tefsir faaliyetini devam ettiren bu öğrencilere tabiun, döneme ise tabiun dönemi adı verilmektedir. Tabiun nesli her ne kadar Hz. Peygamberi görmeyip ayetlerin nazil olduğu ahvali müşahade etmemişlerse de Resulüllah'ı gören ve ayetlerin nüzul döneminde Müslüman olup nüzul sürecini yaşayan ashab-ı kiramla görüşmüş, onlarla sohbet etmiş ve tefsir olarak naklettiklerinin büyük bir kısmını onlardan almıştır.³⁶ Tabiun dönemi tefsir faaliyetlerinin bu dönemden önce ve sonraki çalışmalar dikkate alındığında tefsir tarihinde önemli bir yeri vardır. Çünkü tabiun her ne kadar nüzul dönemini ve şartlarını kendileri yaşamasa da yaşayanlarla doğrudan görüşerek tefsir tarihinde sahabe ile kendilerinden sonra gelen nesiller arasında aracılık görevini icra etmiştir. Bu da onların İslam tarihinde sahabeden sonra ikinci nesil olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Sahabe döneminde olduğu gibi tabiun döneminde de bu dönem tefsiri ile müfessir sahabilerin tedrisinden geçen, zeka, muhakeme gücü, ilgi ve bilgisi bakımından

³⁶ Zeki Duman, "Tabiun Döneminde Tefsir Faaliyeti", *E.Ü.İ.F.D.*, Sayı 4, Kayseri 1987, s.233.

belli bir yeterliliğe sahip tabiun müfessirlerinin Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama faaliyetleri kastedilmektedir. Sahabe döneminden sonra tefsir geleneği bu sahada öne çıkan tabiiler tarafından devam ettirilmiştir. Bunlar Mekke Medresesi, Medine Medresesi ve Irak (Kufe) Medresesi olmak üzere üç merkezde yetişmiş kişilerdir. Abdullah b. Abbas tarafından kurulan Mekke Medresesi'nde Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, İkrime, Tavus b. Keysan, Ata b. Ebi Rabah gibi müfessir tabiiler yetişmiştir.³⁷ Übeyy b. Ka'b tarafından kurulan Medine Medresesi'nde ise Ebu'l-Aliye, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Zeyd b. Eslem gibi isimler öne çıkmıştır.³⁸ Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda, Esved b. Yezid, Mürretü'l-Hemedanî, Amir eş-Şa'bî, Hasan el-Basrî, Katade b. Diame gibi tabiiler ise Abdullah b. Mes'ud tarafından kurulan Irak Medresesi'nde yetişen müfessirlerdir.³⁹

Sahabe ile kendinden sonra gelen nesiller arasında sağlam bir köprü görevini üstlenen⁴⁰ bu tabiun müfessirlerin tefsirlerini yaparken müracaat ettikleri kaynaklar Kur'an, Hz. Peygamberin sünneti, sahabenin görüşleri ve Ehli Kitab'a ait bilgilerdir. Tabiun müfessirleri bu kaynaklardan yararlanırken sırasıyla şu şekilde bir yol takip etmişlerdir;⁴¹

- Ayetin tefsiri için öncelikle Kur'an'a müracaat etmişlerdir.

- Sahabenin o konuda Resulüllahtan naklettiği bir hadis olup olmadığını araştırmışlardır.

³⁷ ez-Zehebî, I, 77.

³⁸ ez-Zehebî, I, 86.

³⁹ ez-Zehebî, I, 88-89.

⁴⁰ Duman, s.210.

⁴¹ Kaynaklar ve metodun ayrıntısı için bkz. ez-Zehebî, I, 76.

- Sahabeye müracaat ederek ayet veya konuyla ilgili onların görüşünü tespit etmeye çalışmışlardır.

- Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarından naklettikleri bilgilerden istifade etmişlerdir.

- Bütün bu aşamaları takip etmelerine rağmen sonuca ulaşamadıkları takdirde ise genellikle kendi ictihad ve görüşleri doğrultusunda ayetleri anlamaya çalışmışlardır.

Müracaat ettikleri kaynaklar ve takip ettikleri metod neticesinde ortaya çıkan tabiun tefsiri özellikle de sahabe dönemi tefsiri ile mukayese edildiğinde şu özellikleri ile dikkat çekmektedir.⁴²

1. Bu dönemle birlikte tefsir Kur'an'ın bütün ayetlerini kapsayacak şekilde genişleyerek Kur'an baştan sona tefsir edilmeye başlandı.

2. Baştan sona bütün ayetlerin tefsir edilmesiyle paralel bir şekilde iddia ve görüşleri destekleyici istinbat ve istidlade de ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İhtilaflar artmıştır.

3. Yapılan tefsirlerin yazılarak kayda geçirilmesi bu dönemle başlamıştır. Bunun sonucunda da tefsir çalışmaları hadis rivayetlerinden ayrılarak müstakil hale gelmiştir.

4. Ayetlerle ilgili fikhî şerhler yapılması ve ayetlerden hükümler çıkarılması da tabiun tefsiri ile başlamıştır.

5. Bu dönemde farklı şehirlerde tefsir okulları ku-

⁴² Bu özellikler için bkz. ez-Zehebî, I, 97; Duman, s.230-232; Nurettin Turgay, "Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri", *Bilimname*, 2010/1, Cilt VIII, Sayı 18, s.106

ru olarak tefsir çalışmaları daha sistematik hale gelmiştir. Tefsir ilminde hadislerle birlikte sahabe sözleri de nakledilmeye başlanmıştır.

6. Bazı kıssalarla, manası mübhem olan ayetlerin tafsilatlı bir şekilde öğrenilebilmesi için Ehl-i Kitab'a müracaat bu dönemde sahabe dönemine göre daha fazla görülmektedir.

Tabiun dönemi tefsirine ait özelliklerin geri planında bu dönem müfessirlerinin içinde bulunduğu şartlar ve bu şartların kendilerine kazandırdığı donanım etkili olmaktadır. Zira sahabe döneminde insanlar vahyin inişine şahit oldukları ve Kur'an'ın manasını daha iyi anladıkları için tefsire fazla ihtiyaç duyulmuyordu. Bu yüzden Kur'an'ın tamamı değil ihtiyaç duyulan kadar tefsir edilmiştir. Fakat tabiun dönemindeki insanlar gittikçe vahyin inişinden ve nübüvvetten uzaklaştıkları için sahabe dönemindeki insanlar kadar Kur'an'ın anlamına vakıf olamıyordu. Bu da onların tefsire daha fazla ihtiyaç duymalarına ve yapılan tefsirin artmasına sebep oluyordu.⁴³ Dolayısıyla tabiun tefsirine etki eden birinci faktör onların sahabe kadar kaynağa yakın olmamalarıdır. Yani vahyin nüzul ortamından zamansal uzaklık onların Kur'an'ı anlamalarını olumsuz etkilemiş ve tefsirine ihtiyaç duyulan ayetleri artırmıştır.

Tabiun tefsirine etki eden ikinci faktör ise İslam aleminin sınırlarının genişlemesi neticesinde Arap olmayanların da Müslüman olması ve Müslümanların Arabistan dışına çıkarak yabancı din ve kültürlerle etkileşimidir. Bu durum sahabe tefsirine nazaran biraz daha gelişen ve çeşitli farklılıkları olan bir tefsir hareketinin ortaya

⁴³ Turgay, "Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri", s.108.

çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁴ Bu farklılık ve çeşitliliğe etki eden bir diğer unsur da bu dönemde tefsirle meşgul olanların çoğunluğunun mevali olmasıydı. Mevalinin Arap olmaması dolayısıyla Arap dilinin inceliklerine sahabe kadar vakıf olmaması ve Müslüman olmadan önceki dinî inanç ve kültürlerinden bir anda sıyrılamayıp bu birikimin onların düşünce ve anlayışlarına tesir etmesi⁴⁵ tabiun tefsirini birçok yönden etkilemiştir. Bu durum onların tıpkı zaman bakımından sahabeden sonra ikinci sıraya alınmasında olduğu gibi tefsir için sahip olunması gereken yeterlilik ve donanım bakımından da ikinci sıradada değerlendirilmesinin sebebidir.

Bağlam ve Bağlamsal Unsurlar Açısından İlk Üç Dönem

“Bir kelime, ifade veya görüngünün anlamını belirlemede katkısı olan koşulların tümü” veya “bir olay ya da ifadenin anlamını oluşturan ve içerimini belirleyen olgusal, kavramsal veya dizgesel çerçeve”⁴⁶ şeklinde tanımlanan bağlam, anlama ve yorumlamada dikkate alınması gereken birçok unsuru ihtiva etmektedir. Bu unsurların neler olduğu bağlam ile ilgili yapılan “konuşan veya yazanın bildiği ya da mesajına örtük bir şekilde etki eden dolayısıyla da muhatap konumundaki kimsenin de bilmesi gereken mesajın öncesi ve sonrasındaki bilgileri, dilsel özelliklerini, konusunu, amacını, bütünlüğündeki ana fikri, temel ilke ve prensipleri, bu mesajın oluşumuna dolaylı olarak etki eden zaman ve mekan faktörlerini,

⁴⁴ Duman, s.213-214; Turgay, “Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri”, s.93-94

⁴⁵ Turgay, “Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri”, s.107

⁴⁶ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992, s.46

bireysel özellikleri; mesaj içerisindeki kelime ve kavramlar arası ilişkileri içine alan bütün⁴⁷ şeklindeki tanımdan daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bağlamın ihtiva ettiği bütün bu unsurları Kur'an açısından düşündüğümüzde metin içi ilişkiler ağını oluşturan bütünlüğe dair hususların Kur'an'ın iç bağlamını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayet bütünlüğü, pasaj bütünlüğü, konu bütünlüğü, ilke ve amaç bütünlüğünden oluşan bu unsurlar, anlama ve yorumlamada parçadan ziyade parçalardan meydana gelen bütünlüğün dikkate alınması amacının uygulama alanlarıdır. Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetinde dikkate alınması gereken bağlamsal unsurlar iç bağlam kapsamına giren unsurlardan ibaret değildir. Bu unsurlar dışında metin dışı ilişkiler ağını temsil eden nüzul ortamının tarihi, sosyal ve kültürel özelliklerini ihtiva eden dış bağlam da dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur. Çünkü Kur'an ayetlerinin nüzul süreci, nüzul ortamı, nüzul sebepleri ile ilgili bilgiler dış bağlama dair verilerden elde edilmektedir. Bu veriler sayesinde de anlama ve yorumlamaya konu olan ayet ile aradaki zamansal ve mekansal uzaklık giderilmektedir. Ayet hakkında bilinmesi gereken kime, nerede, ne zaman, niçin ve nasıl gibi soruların cevaplanması kolaylaşmaktadır.

Bağlamın bu fonksiyonundan dolayı Kur'an ayetlerinin doğru anlamını tespit etmek için iç ve dış bağlamla ilgili bütün unsurları araştırmak ve bu unsurları mümkün olduğu ölçüde belirlemeye çalışmak gerekmektedir.⁴⁸

⁴⁷ Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2014, s.18-19.

⁴⁸ Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005, s.256.

Dilbilimci Jhon Lyons'un "bana sözcüğün bağlamını verin, size anlamını söyleyeyim"⁴⁹ sözü de bu gerekliliğe vurgu yapmaktadır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, bağlam ihtiva ettiği unsurlarla birlikte esasında genel çerçeveyi ifade etmektedir. Anlaşılmaya çalışılan söz veya metnin özelliğine göre bu çerçeve göz önünde bulundurulur. Bağlamsal unsurlar ayrı ayrı tespit edilmelidir. Yani bağlam hazır, verili ve sabit bir unsur değildir. Anlayan ve yorumlayanın özel çaba ve gayreti neticesinde tespit edilebilecek bir unsurdur. Jonathan Culler'in "verili bir bağlam olarak görülebilecek şeyin önceden belirlenemeyeceği" görüşü de bunu destekler mahiyettedir.⁵⁰ Dolayısıyla tespiti hususunda belli oranda subjektiflik bulunmaktadır. Bu yüzden Kur'an ayetlerinin bağlamlarına ilişkin farklı tespit ve bu tespite göre farklı anlamalar olabilmektedir. Kıyame Suresi 16-19. ayetlerin⁵¹ her biri farklı bağlamsal gerekçeye dayanan iki farklı şekilde anlaşılması da bu durumun somut göstergesidir.

Bu ayetlerle ilgili birinci görüşe göre ayetlerdeki uyarının sebebi Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilmekte olan ayeti vahiy henüz tamamlanmadan okumaya teşebbüs etmesi, diğer bir ifadeyle, nüzulü devam eden ayeti tekrarlamaya çalışmasıdır.⁵² Bu yüzden 16. ayette dilini kımıldatan Hz. Peygamber; toplanacak ve

⁴⁹ Jhon Lyons, *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev: Ahmet Kocaman), TDK Yayınları, Ankara 1983, s.367.

⁵⁰ Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum* (Çev: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 1996, s.23.

⁵¹ لَا تَهْوِكَ بِهِ ۖ لِسَانِكَ لَا يَتَعَجَّلُ بِهِ ۖ ﴿١٦﴾ اِنْ عَظِيَا جَمْعَهُ وَقُرْلَهُ ﴿١٧﴾ فَاِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْلَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ لَنْ عَظِيَا يَبَايَنَهُ ۖ

⁵² Carullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1418/1998, Cilt VI, s.269.

okunacak olan ise Kur'an'dır. Kur'an'ın nüzul şekli ve sürecinin belli bir konudan bahsedilirken araya başka konuların girmesini mümkün kılacak bir özellik arzemesi bu görüşün geçerli olabileceğini göstermektedir. Bu durumda ayetler şu şekilde tercüme edilebilir; *(Ey Muhammed,) Onu hemen okumak için dilini depretme. Onu (senin kalbinde) toplamak ve (sana) okumak bize düşer. O halde sana Kur'an'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu izle. Sonra onu açıklamak da bize düşer.*⁵³

İkinci görüşe göre bu ayetler inkar ve alay etme kastıyla Hz. Peygambere soru soran kişinin Kıyamet Günü'nde amel defteri kendisine arz edildiği zamanki tepkisine karşılık ilahi bir hitaptır. Surenin konusu, ana teması, tarihsel ve metinsel bağlamlarına uygun olan bu görüşe⁵⁴ göre ayetler şu şekilde tercüme edilmektedir; *[Öyleyse] acelecilik yaparak o [amel defterine] karşı dilini hareket ettirme/depretme. Onu derlemek de, okumak da Bize aittir. Onu sana okuduğumuz zaman sen [sadece] onun okunuşunu izle/okunanı kabul et.[Varsa bir itirazın,] onu açıklamak da Bize aittir.*⁵⁵

Sonraki dönemler için söz konusu olan bu ve benzeri ihtimalli durumların birçoğu ilk dönemlerde görülmemektedir. Çünkü bağlama vukufiyet ilk dönemler ile sonraki dönemlerde aynı derecede değildir. Bu durum ayrıntılı bir şekilde yapılacak değerlendirmede daha net görülecektir. Zira hem ilk üç dönemle ilgili özet bilgiler hem de bağlam ve içine aldığı unsurlar bakımından değ-

⁵³ Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs., s.576.

⁵⁴ Ali Rıza Gül, "Kıyâmet Sûresi'nin 16-19'uncu Âyetlerine Yüklenen Geleneksel Yorumlar Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt XLIV, Sayı 2, s.108

⁵⁵ Gül, s.107.

nilen hususlar bir değerlendirme yapmaya imkan tanıyacak yeterliliktedir. Daha önceden böyle bir ilişkilendirme ve tespit yapılmasa da çalışmamızın içeriği ve amacı gereği bu üç dönem tefsiri ile bağlam arasındaki ilişkilendirme yapılması tefsirdeki yöntem çalışmalarına katkı sağlayıcı bir özellik arz etmektedir. Zira adı konmasa da tefsirin nasıl yapılacağı ve yapılanın değeri açısından böyle bir ilişkilendirme ve buna dair değerlendirme son derece önemlidir. Bu durum üç dönemle ilgili ayrı ayrı yapılacak tespitlerde de açıkça görülecektir.

Değerlendirmenin Hz. Peygamberin tefsiri ile ilgili kısmında şüphesiz ilk dikkat çekilmesi gereken Hz. Peygamberin misyonunun ve yaşadığı dönem ve ortamdaki konumunun Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama faaliyetlerinde göz önünde bulundurulması gereken bağlamsal bir unsur olmasıdır. Yani bizatihi Hz. Peygamberin hayatı Kur'an mesajını tespitte dair çalışmalarda önemli bir bağlamsal unsurdur. O, kendisine vahyedilen ayetlerin yazılmasından yaşantı haline getirilmesine kadarki her aşamaya yön veren ve rehberlik eden biri olarak özellikle de nüzul sonrası muhataplar açısından önem arzeden Kur'an'ın nüzulü, nüzul süreci, nüzul sebepleri, nüzul ortamı gibi dış bağlamla ilgili hususlarda önemli bir etkindir. Bu bakımdan Kur'an kendisine vahyedilen ve bu yüzden de onu insanlar içinde en iyi bilen ve en iyi anlayan olarak Hz. Peygamberin hayatı bağlamsal unsurlar kategorisinde en başta dikkate alınması gereken hususlardandır.

Hz. Peygamberin tefsirinde bağlamla ilişkilendirmeye imkan veren ikinci husus ise tefsirine vesile teşkil eden durumlardır. Zira daha önce de ifade ettiğimiz üzere

O, bazen herhangi bir ayeti okurken kendiliğinden açıklamış, bazen sorulara muhatap olmasından dolayı bazen de ortam ve siyak münasebetiyle açıklamıştır.⁵⁶ Kendisine içinde taze hurma bulunan bir tabak getirilince İbrahim Suresi 24-26. ayetleri okuyarak bu ayetlerdeki ‘güzel kelimeyi’ hurma; ‘kötü kelimeyi’ ise hanzala (Ebu Cehil karpuzu) şeklinde izahı bu açıklamaların örneklerindendir.⁵⁷ Bu ve benzer örnekler, Hz. Peygamber doğrudan yapmış olduğu açıklamalar dışındaki diğer durumlarda adeta yapmış olduğu açıklamalarla ilgili uygun ortamı göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Yani bağlamdan yararlanmıştır. Bu, onun yapmış olduğu açıklamaların etkisini artırmıştır. Bu da yapılan tefsirin etkinliği ve fonksiyonelliği açısından bağlamdan yararlanmak gerektiğinin açık göstergesidir.

Hz. Peygamberin tefsiri ile bağlam ilişkisi hakkında dikkat çekilmesi gereken son husus ise, tefsirinde takip ettiği yöntem ile alakalıdır. Örneklerinden de anlaşılacağı üzere, açıklama yönü ağır basan onun tefsirini yapış şeklinde de bağlam önemli bir yer tutmaktadır. İlk örneklerini Hz. Peygamberin tefsirinde gördüğümüz Kur’an’ı Kur’an ile tefsirinde Kur’an’ın iç bağlamla ilgili özelliklerinden “Kur’an’ın bütünlüğü” gözetilmektedir. Örneğin *“İman edenler, bununla beraber imanlarına zulmü bulaştırmayanlar, işte onlardır güvende olanlar. Onlar doğru yolu bulmuş kimselerdir”*⁵⁸ ayetindeki zulmün Lokman’ın oğluna: *“Evladım sakın Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür”*⁵⁹ nasihatindeki şirk olarak

⁵⁶ Yıldırım, s.138; Ayrıca örnekler için bkz. a.e., s.162-191.

⁵⁷ Örnek için bkz. et-Tirmizî, “Tefsir”, 14.

⁵⁸ el-En’am 6/82.

⁵⁹ Lokman 31/13.

anlaşılması gerektiğini açıklamıştır.⁶⁰ Bu örnek, Hz. Peygamberin yapmış olduğu açıklamaların bazılarında Kur'an'ın bağlamsal özelliklerinden olan bütünlüğünü dikkate aldığını göstermektedir. Aynı şekilde bazı kelimelerin kullanıldığı bağlamdaki maksudunu bildirmesi⁶¹, yapmış olduğu açıklamalarda muhatabın durumunu göz önünde bulundurması da doğru anlamanın oluşması ve hükümlerin doğru uygulanması için bağlamı dikkate aldığını göstermektedir.

Özetle, Hz. Peygamberin misyonu ve konumunun bağlamsal unsurların önemli bir parçası olması, yapmış olduğu tefsirine vesile teşkil eden durumların bazısında ve tefsirinde takip ettiği yöntemler içerisinde bağlamsal unsurları dikkate alması, onun tefsirinde bağlamın önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Kur'an'ın anlaşılması, yorumlanması ve açıklanmasında kendisinden hiçbir zaman müstağni kalınamayacak bir kaynak ve örnek bir uygulama olan Hz. Peygamberin tefsirinde bağlamın bu şekilde önemli bir unsur olması sonraki dönemlere de ışık tutmalıdır.

Benzer bir ilişkilendirmeyi sahabe dönemi için de yapmak mümkündür. Zira bağlam ile sahabe tefsiri arasında da tıpkı Hz. Peygamberin tefsirinde olduğu gibi daha önceden bir ilişkilendirme yapılmasa da sahabenin kullandığı kaynakları, bilgi birikimi, bu birikime etki eden çevre ve dönem şartları, tefsirinin özellikleri v.s. bağlam ile bu tefsir arasındaki ilişkilendirmeyi gerekli ve mümkün kılmaktadır.

⁶⁰ Buhari, "Tefsir", 31.

⁶¹ Örneğin "Zalimlere ahdim erişmez. (el-Bakara 2/24) ayetindeki ahdim sözlük anlamında değil nübüvvet anlamında olduğunu bildirmiştir." Bkz: Yıldırım, s.284.

bakımdan bizatihi sahabe döneminin müstakilen Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama faaliyetlerinde dikkate alınması gereken önemli bir bağlamsal unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Bağlamsal açıdan dikkat çekilmesi gereken sadece sahabenin yaşantısı değildir. Bu konuda onların tefsirine etki eden önemli bir unsur da nüzul öncesi dönem, nüzul süreci, nüzul ortamı, nüzul sebepleri gibi hususlara dair bilgi birikimleridir. Zira sahabe bu unsurların birçoğunu tecrübe etmese de yaşadığı dönem ve şartlar, bunlarla ilgili bilgileri onlara kazandırmıştır. Bu bakımdan yaşanan ve duyulan bilgiler dışında bir de sahabenin farkında olmadan kazandıkları birikimi de dikkate almak gerekir. Çünkü Kur'an'ın ilk muhatapları olarak sahabenin kendi özel gayretleriyle Hz. Peygamberin açıklamalarına ve nüzul sebeplerine dair arayışları ve bu arayışlar neticesinde edindiği kazanımları olmakla birlikte, hiç farkında olmasalar da içinde bulundukları tarih ve çevrenin kendilerine kazandırdığı bireysel özellikler de unutulmamalıdır. Onlar bilinçli ve kasıtlı olmasa da sahip oldukları bu bireysel özellikleri onların tefsirine etki etmiştir. Nitekim onların yapmış olduğu tefsirin miktarı ve şeklinin geri planında da bu etken vardır. Bu da sahabenin sadece yaşantısının değil kendi gayretiyle edindiği ve içinde bulunduğu çevrenin kendisine doğal olarak kazandırdığı birikimin de göz önünde bulundurulması gereken bağlamsal unsur olduğunu göstermektedir.

Sahabenin Kur'an'ın anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında yardımcı unsur olarak kabul edilen bağlamsal tecrübesi ve bilgi birikimi, onların yapmış olduğu tefsiri önemli kılmasının yanında sonraki muhatap-

ların Kur'an mesajını anlaması ve tatbik etmesi açısından da önem arz etmektedir. Çünkü sadece Kur'an ayetlerinde değil herhangi bir sözün veya yazılan bir metnin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, o sözün söylendiği veya o metnin yazıldığı yerin, zamanın ve muhataplarının psikolojik, sosyolojik, kültürel, dinî, siyasî, ahlakî vb. durumlarının bilinmesi gerekmektedir. Bir söz hangi ortamda niçin söylenmiş veya bir yazı aynı şekilde hangi ortamda ve hangi gayelerle yazılmıştır? Bu gibi hususların bilinmesi o söz veya yazının daha iyi anlaşılmasında son derece önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle sahabenin Kur'an tefsiri hakkındaki görüş ve açıklamalarının önemli bir yeri vardır.⁶³ Hatta sadece tefsirle ilgili görüş ve açıklamalarının değil aynı zamanda yaşadığı dönem ve şartların dahi bağlamsal unsurlar olarak sonraki dönem muhatapları için önemli katkısı vardır. A'raf Suresi 31. ayetin (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا زَيِّتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ) (المُسْرِفِينَ) anlaşılmasında nüzul sebebi olan Cahiliyye Araplarının Kabe'yi çıplak tavaf etmeleri ve hac döneminde et, yağ gibi yiyecekleri yememeleri⁶⁴ durumunun dikkate alınması neticesinde ulaşılan anlam ile bu durumun dikkate alınmaması sonucunda ulaşılan anlam arasındaki fark da bu katkıya dikkat çekmektedir.

Sahabe döneminden sonra tefsir faaliyetleri tabiun dönemiyle devam etmiştir. Bu dönem tefsir faaliyetleri de bağlamsal ilişkilendirmeye imkan tanıyıcı özellikler taşımaktadır. Tabiun ve tefsirinin özellikleri çerçevesinde ilk dikkat çekilmesi gereken husus, kaynaklarda ve metotta

⁶³ Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s.52

⁶⁴ Nüzul sebebi için bkz. el-Vahidi, s.383-385; el-Begavî, s.461.

açıkça zikredilmese de bu dönem tefsir faaliyetinde de bağlamdan istifade edilmiş olmasıdır. Zira onların kaynaklarının en başında Kur'an'ın zikredilmesi ve Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine bu dönemde de müracaat edilmesi bu durumun somut göstergeleridir. Çünkü hem kaynak olarak Kur'an hem de Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin geri planında asıl amaç Kur'an'ın bütünlüğünden yararlanmaktır. Bu da Kur'an'ın iç bağlamla ilgili özelliklerinin en başında yer almaktadır.

Tabiun tefsirinde bağlamın yeri hususunda dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise tabiunun doğrudan sahabe eğitiminden geçmiş bir nesil olmasıdır. Bu konuları sonraki dönemlere göre Kur'an'ın dış bağlamına vukufiyet açısından onlara önemli avantajlar sağlamıştır. Zira onlar sahabe gibi nüzul dönemini yaşayarak tecrübe etmeseler de Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlamada olumlu katkısından dolayı mutlaka yararlanılması gereken öncesi ve sonrasıyla nüzul dönemi, nüzul süreci, nüzul ortamı, nüzul sebepleri, hükümlerdeki tedricilik gibi hususlarla ilgili bilgileri bizzat yaşayanlardan ve haberdar olanlardan almışlardır. Bu durum tefsirde önemli bir fonksiyon olan dış bağlamla ilgili hususlara vukufiyetlerinden dolayı, bunları aldıkları kimseler ve alış şekilleri bakımından, onları önemli bir konuma yükseltmektedir.

Tabiun tefsiri ile bağlam ilişkisine dair üzerinde durulan bu iki hususla aynı nitelikte olmasa da son olarak bu dönemin bir özelliği olan öncesine göre yapılan tefsirin ve ihtilafların artmasına da dikkat çekmek gerekir. Zira sahabe dönemiyle mukayese edildiğinde bu dönem tefsirinin en dikkat çekici özellikleri Kur'an'ın baştan

sona tefsir edilmesi⁶⁵, ayrıntılara da yer verilmesi ve görüş farklılıklarının artmasıdır. Tefsirde görülen bu değişimin geri planındaki asıl etken tabiunun yaşadığı dönemsel şartlar ve bu şartların onlarda oluşturduğu ihtiyaçtır. Yani sahabe ile tabiunun sahip oldukları özellikler ve içinde bulundukları şartların farklı olması, yaptıkları tefsirlerin de farklılaşmasına sebep olmuştur. الى ربها ناظرة

(Kiyame 75/23) ayetindeki ناظرة kelimesinin İbn Abbas tarafından “bakmak”⁶⁶; öğrencisi Mücahid tarafından ise “beklemek”⁶⁷ şeklinde anlaşılması bu farklılaşmanın açık bir göstergesidir. Bu da bağlama vukufiyet derecesinin tefsirine ihtiyaç duyulan ayet sayısını ve yapılan tefsirdeki subjektifliği etkilediğini göstermektedir. Zira bağlamsal unsurlara vukufiyet sahabe ile tabiunda aynı seviyede değildir. Örneğin ifk hadisesi⁶⁸ neticesinde inen ayetlerin anlaşılmasında sahabe ile tabiunun durumu aynı değildir. Zira tamamı olmasa da sahabe hadiseyi yaşamış, tabiun ise duymuş ve öğrenmiştir. Sahabe ile tabiun arasındaki bu farklılık, Kur’an’ın nüzulü, nüzul süreci, nüzul sebepleri, bütünlüğü gibi bağlamsal unsurlardan uzaklaştıkça onu anlamaya ve yorumlamaya çalışanın içinde bulunduğu şartların etkisinin arttığını da göstermektedir. Bu bakımdan anlama ve yorumlamanın objektif olmasında bağlamsal unsurlar oldukça belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla yöntem bazlı objektif bir anla-

⁶⁵ Bu manada ilk tefsir Mukatil b. Süleyman’a aittir. Bkz. Cerrahoğlu, s.137.

⁶⁶ el-Beğavî, s.1367.

⁶⁷ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberi, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1405/1984, Cilt XXIX, s.192-193.

⁶⁸ Ayrıntısı için bkz. ez-Zemâhşerî, IV, 273.

ma için sadece tabiun döneminde değil bütün dönemlerde Kur'an'a has bağlamsal unsurlar tespit edilmeli ve mutlaka dikkate alınmalıdır.

Sonuç

İlk dönem tefsir faaliyetlerini bağlamsal açıdan değerlendirdiğimizde şu iki sonuca ulaşmak mümkündür. İlk sonuca göre ilk dönem tefsir faaliyetlerinin sonraki dönemlere kaynaklık etmesinin ve güvenilirliğinin belirleyici faktörü bağlamdır. Zira sonraki muhatapların Kur'an'ı anlama ve yorumlamada dikkate almaları gereken iç ve dış bağlamla ilgili birçok unsur özellikle Hz. Peygamber ve sahabe döneminde adeta hayatın bir parçasıdır. Bu dönem müfessirleri tefsirlerde yer alan nüzul dönemi ve şartları ile ilgili birçok hususun öznesi ya da nesnesi konumundadırlar. Bu da onların tefsirinin hata payını minimize etmekte ve tefsirlerinin değerini artırmaktadır.

İkincisine göre ise, sonraki dönemlerle zamansal uzaklığın giderilmesinde bağlam önemli bir unsurdur. Tabiun dönemi tefsirinin özelliklerinden de anlaşılacağı üzere nüzul dönemi ile aradaki zamansal uzaklık anlama ve yorumlamada harici unsurları daha etken hale getirmektedir. Çözüm ise hataya düşürücü unsurlardan ziyade objektif sonuçlara götürücü unsurları esas almaktır. Bu manada bağlam ihtiva ettiği unsurlar ile zamansal uzaklığın kapatılmasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu yüzden anlama ve yorumlamada doğru sonuca götürücü bir yöntemde nüzul dönemine ait bağlamsal unsurlar mutlaka dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.,
- Aydüz, Davut, *Tefsir (Tarihi, çeşitleri ve Konulu Tefsir)*, Işık Yayınları, İstanbul 2004.
- el-Beğavî, Ebî Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd (ö.516/1122), *Mealimu't-Tenzil*, Daru İbn Hazm, Beyrut 1423/2002.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *Sahihü'l-Buhârî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut trs.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2005.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 1999.
- Demir, Ömer ve Acar Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç yayıncılık, İstanbul 1992.
- Duman, Zeki, "Tabiun Döneminde Tefsir Faaliyeti", *E.Ü.İ.F.D.*, Sayı 4, Kayseri 1987, s.209-238.
- Eco, Umberto, Yorum ve Aşırı Yorum (Çev: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 1996.
- Ekin, Yunus, "Hz. Peygamberin Tefsirinin Temel Nitelikleri", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt XXXVIII, Sayı 1, Ocak-Şubat-Mart 2002, Ankara 2002, s.57-64.
- Erul, Bünyamin, "İlk Dönem Kur'an Okumaları (Sahabenin Kur'an'ı Anlama Çabaları Üzerine)", *VII. Kur'an Sempozyumu, Kur'an ve Müslümanlar* (15-16 Mayıs 2004 Kayseri), Fecr Yayınevi, Ankara 2005, s.23-40.

- Gül, Ali Rıza, “Kıyâmet Sûresi’nin 16-19’uncu Âyetlerine Yüklenen Geleneksel Yorumlar Üzerine”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, Cilt XLIV, Sayı 2, s. 69-108.
- Güven, Şahin, *Kur’an’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yayınları, İstanbul 2005.
- İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usulî’t-Tefsîr*, Dârü’s-Şam li’t-Tûras, Beyrut 1988/1408.
- Komisyon, *Dinî Terimler Sözlüğü* (Ed.:Ahmet Nedim Serinsu), MEB Yayınları, Ankara 2009.
- Lyons, Jhon, *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev: Ahmet Kocaman), TDK Yayınları, Ankara 1983
- Soysaldı, H.Mehmet, “Kur’an Tefsirinde Hz. Peygamberin Yeri”, *F.Ü.İ.F.D.*, Sayı 3, Elazığ 1998, s.265-289.
- es-Suyutî, Celâluddin (ö.911/1505), *el-İtkan fî Ulûmi’l-Kur’an*, Müessetü’r-Risale, Şam 1469/2008.
- Sürmeli, Mehmet, “Sahabenin Kur’an Anlayışı”, Ankara Ü.S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- et-Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü’l-Beyân an Te’vîli Ayi’l-Kur’an*, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1405/1984.
- et-Tirmizî, Camiut-Tirmizî, *Beytül-Efkâri’d-Devliyye*, Amman trs.
- Tiyek, Fatih, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Erciyes Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2014.
- Turgay, Nurettin, “Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri”,

- Bilimname*, Cilt XIV, Kayseri 2008/1, s.35-58
- , “Tabiunun/Tabiilerin Tefsir İlmindeki Yeri”,
Bilimname, 2010/1, Cilt VIII, Sayı 18, s. 93-114
- Turgut, Ali, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1990.
- el-Vahidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö.468/1076), *Esbabu Nüzuli'l-Kur'an*, Dârü'l-Meyman, Riyad 2005/1426.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000.
- ez-Zemahşeri, Carullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer (ö.538/1144), *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vucühi't-Te'vil*, I-VI, (Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Mıhammed el-Muavviz), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1418/1998.